

Els inicis de l'educació física a Espanya (1881-1905)

The Beginnings of Physical Education in Spain (1881-1905)

JUAN FÉLIX RODRÍGUEZ PÉREZ^{1*}

¹ Fundació Sociedad Protectora de los Niños (Madrid, Espanya)

* Correspondència: Juan Félix Rodríguez Pérez (info@protectoraninos.org)

Resum

L'estudi que presentem és el resultat d'una recerca històrica, i el seu objectiu és rescatar de l'oblit els inicis de l'educació física des de la visió de la publicació periòdica *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños*. Durant el darrer quart del segle XIX, la revista es va destacar com a antena receptora i divulgadora de noves activitats educatives que s'estaven assajant fora de les nostres fronteres. Es va defensar amb afany la fundació i posada en pràctica de l'Escola Central de Gimnàstica. En els escrits publicats es propugna la pràctica de la higiene, gimnàstica i educació física a les escoles. Les crítiques a la creació dels batallons infantils van ser ostensibles, arribant a establir-se un sentiment de rebuig d'una part de la societat, d'acord amb les noves teories modernes educatives. En els articles elaborats per Pedro de Alcántara García, es recomanava reduir l'intel·lectualisme a l'escola en benefici dels jocs i l'activitat corporal. L'exercici físic procurava salut al cos i a la ment. Així mateix, van tenir cabuda en aquesta publicació les crítiques no gaire encertades a la pràctica de determinats esports durant la infància i adolescència.

Paraules clau: història, salut, higiene, nens, educació física

Abstract

The Beginnings of Physical Education in Spain (1881-1905)

The study presented is the result of historical research whose objective is to recover the beginnings of physical education from the perspective of the periodical publication Bulletin of the Society for the Protection of Children. During the last quarter of the 19th century, the magazine received and publicized innovative educational activities that were being tried outside our country. It passionately advocated the foundation and implementation of the Central School of Gymnastics. The articles it published promote hygiene, gymnastics and physical education in schools. Criticism of setting up the 'children's battalions' was fierce to the point of creating a feeling of rejection by a part of society in line with the new modern educational theories. Articles written by Pedro de Alcántara Garcia recommended reducing intellectualism in schools in favor of games and physical activity. Physical exercise sought health in mind and body. The Bulletin also found space for not very accurate criticism of the practice of certain sports by children and adolescents.

Keywords: history, health, hygiene, children, physical education

Introducció

Tots els estaments socials reconeixen que una de les claus per viure més i millor passa per mantenir una dieta saludable i equilibrada, combinada amb la pràctica d'una activitat física de manera habitual. En general, la societat actual ha entès i interioritzat que la pràctica de l'exercici físic moderat és signe d'una bona salut, tant en les facetes físiques com mentals. No obstant això, els excessos del culte al cos i sense controls professionals acreditats, la proliferació de gimnasos particulars és un clar exemple, està provocant en massa casos alteracions orgàniques de difícil tractament.

La pràctica desmesurada descrita no és gens nova. Salvant les distàncies històriques, fa 125 anys (1891) els excessos en les activitats físiques dels menors es produïen diàriament amb total impunitat en espectacles públics. Com a exemple, hem d'assenyalar la situació dantesca que es va produir en una sessió nocturna en el Circo Price de Madrid. La nena Hahi-cha realitzava exercicis de dislocació per a general gaudi de l'assistència. Al número final, la petita no va aconseguir efectuar l'últim exercici i va caure desmaiada en ple escenari. Els assistents horroritzats van començar a protestar sorollosament: on és la societat protectora dels nens? (Anònim, 1891, pàg. 451). La demanda del públic present en

aquell acte ens informa del general coneixement que la societat madrilenya disposava sobre l'existència de la Protectora dels Nens. La institució benèfica era ben coneguda pels seus centenars de denúncies mensuals a l'autoritat, enfront dels actes de crueltat que es perpetraven contra la infància. Recordem que en aquell moment existia una Reglamentació que prohibia tals exercicis físics. La inobservança portava aparellada multes de 125 a 1.250 pessetes, penes de presó per als seus promotors i la pèrdua dels pares o tutors de la tutela i pàtria potestat dels menors (Ministeri de la Governació, 1908, pàg. 49-52).

Analitzar el fet educatiu en tota la seva amplitud, i en concret en el camp específic de l'educació física i esportiva, requereix conèixer i detenir-se en detalls específics que ens informen sobre la direcció en què es va enfocant el procés d'ensenyament i aprenentatge als centres educatius. Fa 135 anys, en aquella època l'educació física era una disciplina a les beceroles, i els centres educatius on s'impartia eren una excepció. En l'estudi que presentem, analitzem com i quant, des d'una publicació periòdica com va ser el *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (BSPN) es van rebre i propagar models, principis i idees sobre els aspectes físics de la infància i adolescència i l'ensenyament d'aquesta matèria.

En primer lloc, és necessari rescatar unes breus notes de la Institució que va afavorir i va sustentar el citat BSPN, això ens proporcionarà el marc idoni per emmarcar i interpretar les informacions i notícies que s'hi van publicar. La Sociedad Protectora de los Niños es va instaurar a Madrid el 7 d'agost de 1878 com a institució privada sense ànim de lucre, sent pionera a Espanya en la protecció i ajuda a la infància més necessitada. Els principis d'organització i funcionament van quedar plasmats en els seus Estatuts, elaborats i aprovats per la seva Comissió Executiva, sent publicats tres anys després de la seva fundació. Aquests es fonamentaven en tres inequívocs senyals d'identitat que es mantenen en l'actualitat, amb l'adaptació realitzada a les necessitats que cada etapa històrica ha demandat. El primer d'ells es refereix a la finalitat: protegir els nens i nenes contra l'abandonament, el maltractament i la misèria. El segon fa esment al fet que tots els treballs es dirigiran als infants que es trobin en situacions de pobresa o vulnerabilitat social o educativa. Per fi, al tercer es concreta que totes les accions es duran a terme amb el suport i col·laboració de persones o institucions vinculades a congregacions

religioses (Anònim, 1881, pàg. 7-8). Aquest últim aspecte és fidel reflex de l'humanisme cristià i regenerador posat en joc pels seus principals fundadors. Tres anys després de la constitució de la Societat es publicaria el primer número de la publicació periòdica que desgranem en aquest article.

Metodologia

El BSPN va iniciar la seva publicació el gener del 1881 com a òrgan oficial de l'entitat benèfica. La revista és la joia de l'entitat i està considerada com una de les primeres de la seva classe editada a Espanya i dedicada a tractar, de forma exclusiva, el tema de la protecció a la infància. La publicació recollia l'aspiració plasmada en els Estatuts de la Societat que la va afavorir, en el primer apartat dels quals s'afirmava que, per aconseguir els objectius proposats, s'emprarien tots els mitjans que suggerissin l'experiència i l'observació: “Publicant fulls, fulletons i llibres per popularitzar les veritats que avui desconeix el poble, i fan referència a la salut dels nens i al seu desenvolupament físic, moral i intel·lectual” (Sociedad Protectora de los Niños, 1883, pàg. 8). Aquí apareixen clarament dos aspectes que anaven a tenir una important transcendència: la cura i millora de la salut i els aspectes relacionats amb la dimensió física de la infància.

El BSPN es va publicar entre els anys 1881, gener (núm. 1) i 1936 (núm. 519). Des del primer número, la responsabilitat de la seva direcció va recaure en el vicepresident de la Societat, Fermín Hernández Iglesias, prestant una significativa col·laboració el secretari general, Julio Vizcarrondo i Coronat, ja que aquest últim disposava d'una dilatada experiència en l'elaboració d'articles i edició de revistes. A la defunció de Vizcarrondo, el 1889, va substituir-lo el reconegut pedagog Pedro de Alcántara García Navarro, qui publicaria sota la seva signatura les memòries bianuals, multitud d'articles i ressenyes bibliogràfiques.

En la realització d'aquest article hem triat un període de temps significatiu que va ser determinant per a la història de la protecció de la infància, d'aspectes higiènics i de l'educació física.

En l'interval que va des del 1881 al 1905, la forma d'entendre i protegir la infància més necessitada anava a fer un important gir. De forma lenta però segura, es va ser passant d'una caritat cristiana, alguna cosa sensiblera, a l'obligació real dels organismes públics

d'oferir els mitjans necessaris perquè tots els nens espanyols tinguessin un establiment d'acolliment o un centre educatiu on poder acudir i practicar exercicis a l'aire lliure. A més, va tenir una important incidència l'aparició de revistes com el *Boletín, Higiene y Educación de los Niños*, publicada per la Sociedad Protectora de los Niños de Cádiz; *El Protector de la Infancia*, elaborat a Barcelona; *La Madre y el Niño*, fundada per Manuel Tolosa Latour i algunes altres (Anònim, 1884; Nadal, 1887).

Per tant, la nostra recerca s'ha realitzat sota la modalitat històrica i es concreta en el buidatge i cerca de forma rigorosa dels articles, notícies i informacions que tenen relació directa amb l'exercici físic i esportiu o la seva educació en el període descrit anteriorment. Amb la intenció de tenir un cert grau d'organització, coherència i homogeneïtat en l'estudi, s'han agrupat les informacions en quatre apartats: formació d'educadors en gimnàstica, batallons infantils, articles de Pedro de Alcántara García i exercicis físics i esportius. És evident que els avanços que es van anar produint es van aconseguir de forma gradual al costat d'algunes reculades puntuals. En els inicis del segle xx es va aconseguir, en major o menor mesura, que l'educació física fos matèria obligatòria als centres educatius de secundària. No obstant això, certes falses idees, preconitzades per eminents doctors i higienistes, s'han inclòs en aquest estudi per tenir una visió de la realitat del moment històric.

El BSPN es va publicar de forma mensual i ininterrompuda amb una extensió de 16 pàgines. El 1887 no es van publicar els tres primers mesos i, en defecte d'això, va aparèixer una Memòria redactada pel seu secretari general, Julio Vizcarrondo. A partir de març del 1892 es va reduir el seu contingut a vuit pàgines afirmant-se, sobre aquest tema, que la Comissió Executiva havia pres tal decisió per no gravar gens ni mica els fons de la Societat. Per tant, la nostra recerca s'ha concretat en l'anàlisi dels 297 números de la citada publicació, 12 a l'any amb l'excepció referida anteriorment. L'estructura interna del BSPN no va modificar el seu format inicial fins a l'últim número analitzat. En una primera part, apareix la Secció Oficial on s'inserien els extractes de les sessions celebrades per la seva Comissió Executiva i els noms dels nous socis i institucions protectores. En la segona part, denominada durant molts anys Secció Doctrinal, s'inclouien articles de diversa índole: consells higiènics a les mares, conferències, recomanacions mèdiques, vacunacions, etc. A continuació, es dedicava un

apartat a articles tramesos per doctors, pedagogs, filantrops i altres personalitats, tant del nostre país com de l'estranger. Per fi, es conclouia amb les ressenyes de notícies nacionals i internacionals sobre activitats concretes efectuades en benefici dels nens més necessitats. En ocasions, s'inclouïa una minisubsecció bibliogràfica en la qual es destacaven les obres rebudes a la redacció de la revista.

Els inicis de l'ensenyament i formació en la gimnàstica

A l'últim quart del segle XIX l'ensenyament de l'educació física i gimnàstica, al nostre país, en les etapes de primària i secundària, no estava ni reconeguda ni acceptada legalment com a disciplina. Les excepcions eren a càrrec de personalitats concretes que les havien experimentat i divulgat o de centres dedicats en exclusiva als exercicis gimnàstics.

En la nostra cerca minuciosa pel BSPN, trobem, el 1881, una notícia destacada, on es posa l'accent en la Proposició de Llei presentada al Ministeri de Foment pel diputat Manuel Becerra, per declarar oficial l'ensenyament de la gimnàstica higiènica en els instituts de segon ensenyament i a les escoles normals de mestres. Una nota a tenir present en tot moment és que en aquella època l'educació física s'associava a la gimnàstica i als aspectes higiènics. La pretensió era que la seva implantació fos de forma gradual, no obstant això haurien de passar bastants anys per a la seva declaració oficial. El vicepresident de la Sociedad Protectora de los Niños, Fermín Hernández Iglesias, i director del BSPN, va participar activament en nom de la Institució benefactora en les discussions de la Comissió encarregada del seu estudi al Congrés dels Diputats (Becerra, 1881).

La perseverança de Becerra i altres renovadors de l'ensenyament, unit als influxos provinents de fora del nostre territori, van provocar que, amb l'ascens al Govern dels liberals, quan Sagasta era cap del Govern, s'aprovés, per Llei de 9 de març de 1883, la constitució d'una Escola Central de professors i professores de Gimnàstica (Ministeri de Foment, 1883); mentre era ministre Germán Gamazo, cèlebre liberal i professor de la Institució Lliure d'Ensenyament (ILE). En el seu art. 5è, s'afirmava que el Govern s'encarregaria de redactar els reglaments i programes necessaris per al compliment de la citada Llei, fixant l'època en què l'ensenyament havia de ser obligatori en els instituts i escoles, així com

d'expedir en el seu moment els títols de professors i professores en gimnàstica. En el 6è, es continuava assenyalant que a mesura que els alumnes de l'Escola Central anessin obtenint el títol de professor de gimnàstica, se'ls aniria destinant als instituts provincials i, quan aquests estiguessin dotats, es procediria de forma similar amb les escoles normals de primer ensenyament.

La sortida del Govern liberal, als pocs mesos de l'aprovació de la citada normativa, va provocar una demora de quatre anys per a la constitució i funcionament de l'anhelat centre. Finalment, amb la tornada dels liberals al Govern, el 1887, es va aconseguir que per fi obrís les seves portes. L'Escola Central de Gimnàstica va introduir entre els seus ensenyaments els corrents higiènics gimnàstics de l'època, des de les arts i disciplines de la gimnàstica militar, passant per la sueca, els esports anglesos i la gimnàstica d'Amorós (Zorrilla, 2002).

D'aquesta forma, el 1887 va aparèixer en el BSPN una notícia informant que a l'Escola Central de professors i professores de Gimnàstica del carrer Barquillo, núm. 14 (Anònim, 1887) s'havia obert el termini de matrícula d'alumnes oficials de l'1 al 30 de setembre, amb subjecció als requisits que s'expressava en el corresponent anunci, fixat a la porteria. Així mateix, s'admetien de l'1 al 15 del mateix mes les sol·licituds d'examen dels alumnes que havien realitzat els seus estudis prèviament i desitjaven donar-los caràcter oficial.

L'Escola Central de Gimnàstica havia estat sol·licitada i inclusivament afavorida per amplis sectors reformistes de l'educació, com van ser els membres de la ILE. Per això, al principi, l'Escola hauria d'haver seguit les pautes de la Institució fundada per Francisco Giner de los Ríos, reduint l'efecte intel·lectualista de l'escola tradicional en benefici del desenvolupament harmònic de totes les facultats per mitjà de l'exercici físic i la vida a l'aire lliure. No obstant això, les instal·lacions s'havien habilitat de forma precària, no disposant-se de sales descobertes ni adequades per impartir aquests ensenyaments. En una línia encara més crítica, Martínez (1995-1996, pàg. 129) assenyalava que el programa de l'Escola traspuava intel·lectualisme, teoria i una clara vinculació a les més rànquies escoles gimnàstiques atlètic-militars d'antuvi.

Des de la visió dels autors del BSPN, es destacava l'avanç que va suposar la seva creació, sent un pas important per a la introducció de l'educació física en els currículums oficials. Això significava l'assumpció d'una concepció pedagògica reformista i la translació posterior als

programes escolars, en línia amb altres països europeus que l'havien integrat ja a les seves programacions educatives. Des de la perspectiva de la formació del professorat va ser una oportunitat única de suport a la configuració del sistema públic educatiu del nostre país.

El 1892 va haver de concloure els seus ensenyaments perquè el Govern conservador no va pressupostar cap quantitat per al seu sosteniment. Els seus titulats es van repartir pels centres d'ensenyament de les capitals més importants. En diverses notícies del BSPN es va enaltir la seva constitució i se'n va recriminar la clausura. Si bé va ser un assaig molt reduït en el temps, va haver-hi un important avanç en el fet de col·locar l'educació física en el mateix nivell que la resta de disciplines acadèmiques. Inclusivament, el pediatre i amant dels nens Manuel Tolosa Latour va criticar-ne la desaparició en un article en el qual es lamentava que les lleis no es complien al nostre país amb aquestes paraules i que signava amb el pseudònim Doctor Fausto: “No es reprimeix la vagància, no es fomenta l'educació física però, això sí, es destrueix la utilíssima Escola Central de Gimnàstica” (Doctor Fausto, 1892, pàg. 68).

Els batallons infantils

Una activitat infantil a cavall entre l'educació física i la militar, no organitzada ni aprovada i en bona mesura consentida per les autoritats, va ser la dels batallons infantils. No hem de confondre els batallons infantils amb el moviment escolta de Baden-Powell. Els Boy Scouts disposaven d'unes finalitats i objectius concrets, mentre que els batallons infantils es van anar constituint per al general entreteniment i la seva finalitat partia d'uns dubtosos propòsits.

En la nostra exploració minuciosa de les pàgines del BSPN hem trobat quatre notícies sobre els batallons infantils. En un primer article (Anònim, 1890), el desconegut autor es lamentava de la creació del batalló infantil del centre d'acolliment de l'Hospici de Madrid, dependent de la Diputació Provincial, igual que el creat temps abans pel Consistori madrileny. Afirmava que la sana pedagogia els havia condemnat en considerar, encertadament, que l'escola primària no tenia la missió de formar soldats, sinó homes del demà, on la instrucció militar no tenia sentit. Continuava assenyalant que era lamentable perquè l'experiència havia desacreditat els exercicis militars com a mitjà d'educació física i patriòtic, i, inclusivament, fins i tot en la mateixa França aquests s'havien injuriat. Dos anys més tard, en un altre article (De la Huerta, 1892) i

en ocasió de no celebrar-se un congrés, l'autor suggeria l'oportunitat de crear grans gimnasos gratuïts on el desenvolupament físic dels nens es facilités amb l'auxili de jocs corporals. Deplorava els absurds batallons escolars i altres ingenuïtats del mateix estil, afortunadament rebutjats per la moderna pedagogia del moment.

En l'àmbit estatal, davant la proliferació dels batallons infantils en moltes ciutats espanyoles, Eduardo Vincenti, director general d'Instrucció Pública i destacat polític liberal, va elaborar i va publicar una Circular el 22 de juny de 1894 (Vincenti, 1894), en la qual s'adreçava a tots els mestres de les escoles públiques perquè no participessin ni donessin suport a la creació d'aquestes institucions. Afirmava que els exercicis militars no tenien cap justificació a l'escola i que l'insà militarisme polític era aliè per complet a la pedagogia. Fomentar aquestes pràctiques, de manera conscient o inconscient a l'escola, era pertorbador per a la seva marxa, perquè obligava a deixar-hi entrar elements sense caràcter pedagògic algun i per insuficient i limitadíssima acció per al desenvolupament del cos. Prosseguia indicant que les llargues caminades, horaris, durada i els exercicis bruscs i de força que es realitzaven, no estaven indicats per als nens de tan curta edat (5-12 anys).

A l'any següent de l'aparició de la Circular es va publicar un altre article en el BSPN (Anònim, 1895), recordant la prohibició expressa als mestres d'escoles públiques, asils i centres d'acolliment de fomentar o participar en batallons infantils en els quals es tractava als nens amb exercicis bàrbars i impropis de la seva edat. Així mateix, les actuacions dels nens formats en fileres i desfilant com a reclam per solemnitzar festes i gresques no era sinó perjudicial per als infants i un negoci lucratiu per a alguns. En realitat, els sectors renovadors i liberals van ser els que van criticar aquesta Institució amb major duresa i van iniciar una campanya durant els anys noranta per a la seva total desaparició. En part, van aconseguir que s'iniciés un canvi en la forma d'entendre i concebre la infància com un període especial de la vida que, per la seva fragilitat i desprotecció, calia cuidar des dels sectors públics. No obstant això, les recomanacions no van aconseguir que aquestes agrupacions infantils s'eradiquessin per complet, continuant organitzant-se batallons infantils amb l'únic propòsit de beneficiar els seus promotors, que en la majoria dels casos no disposaven ni de coneixements pedagògics ni d'aplicació de tècniques específiques per al desenvolupament corporal de la infància.

Pedro de Alcántara García Navarro

Aquest insigne pedagog va ser conseller de la Sociedad Protectora de los Niños des de la seva fundació. Va accedir a la secretària general de l'entitat benèfica el 1889, i s'hi va quedar fins al 1903, quan va renunciar per motius de salut. Va col·laborar de forma intensa en el BSPN. Va elaborar articles d'opinió, notícies diverses i experiències educatives innovadores. En tots els seus escrits estan presents l'educació i la protecció dels nens de les classes més humils. Va defensar l'educació integral, subratllant la summa transcendència que tenia l'educació física en l'ensenyament, adaptant els exercicis físics i gimnàstics a l'edat de cada nen.

En aquest apartat hem seleccionat una important ressenya i dos articles d'entre els molts publicats pel mestre de mestres. El director del BSPN condensava el tom V dedicat a l'educació física de la monumental obra de Pedro de Alcántara García: *Teoría y práctica de la educación y la enseñanza. Curso completo y enciclopédico de Pedagogía* (Anònim, 1885). Afirmava que amb aquesta i altres obres l'esperit reformista i innovador prenia cos, elevant la pedagogia a la categoria de ciència. Continuava criticant el pernicios sentit intel·lectualista de l'educació que predominava per tots els racons del nostre país. Tot se subordinava a les escoles a l'interès de la instrucció, abandonant amb lamentable error les cures i atencions que requeria el cos. La conseqüència d'això era un perillós desequilibri entre el desenvolupament del cervell i la resta de l'organisme infantil. L'obra d'Alcántara es dedicava a combatre aquest error tan generalitzat dictant regles clares, terminants i precises, inspirades en un sentit filosòfic i científic sobre els diversos aspectes que aconseguia l'educació física. L'obra va servir com a manual per als mestres que s'iniciaven en l'ensenyament d'aquesta assignatura com a disciplina acadèmica.

En l'article d'Alcántara titulat “Educació i instrucció” (1889, pàg. 200-201), el nostre insigne pedagog reproduïa un programa d'estudis de l'Acadèmia de Medicina de París en el qual es recomanava augmentar les hores de son dels escolars, reduir el temps dedicat als estudis i les classes i augmentar proporcionalment el temps dedicat a l'esbarjo i exercicis físics. Afirmava que havia arribat l'hora de disminuir els treballs cerebrals, especialment en els nens, concedint major importància al seu desenvolupament físic, que s'aconseguiria per mitjà d'exercicis musculars. No solament es defensaven teòricament els beneficis de la gimnàstica, sinó que en nombroses experiències s'havien comprovat els seus resultats satisfactoris.

De forma peculiar, el 1898, any del “desastre” espanyol a les colònies estrangeres, Alcántara publicaria un article a la revista *La Escuela Moderna* amb el títol “Crida” (Alcántara, 1898a) que, mesos més tard, va ser reproduït íntegrament en el BSPN (Alcántara, 1898b). El famós pedagog es lamentava de l’escassa preocupació dels poders públics per l’ensenyament. Reclamava una regeneració física, primer des de les escoles primàries i que, posteriorment, aquesta arribés a tots els nens i joves del nostre país. Afirmava que l’obra de regeneració havia d’incloure amb especial cura la dimensió física. Exposava que en les grans obres nacionals i patriòtiques, el primer que es precisava era disposar de complexions fortes i robustes, bona salut sustentada per organismes vigorosos. Concloïa que era d’urgent necessitat emprendre una gran campanya que tingués com a objectiu introduir a les escoles primàries i instituts de segon ensenyament: les excursions campestres i els exercicis corporals, amb preferència els jocs; fomentar la pràctica de les colònies de vacances i la instal·lació de sanatoris de mar i muntanya; promoure el gust pel senderisme i l’alpinisme i l’establiment de camps de jocs, banys públics i piscines de natació. Apel·lava per a això a les forces vives del país, a les classes directores de la societat, a tots els espanyols que es vanaven de ser bons ciutadans perquè, preocupats per la situació d’aquell moment i les causes que les havien originat, se sumessin a la campanya deixant de banda els antagonismes i prejudicis en benefici d’una obra de progrés i enfortiment com era la regeneració a través de la cultura i la salut del poble espanyol.

La crida va tenir un efecte limitat, va ser més aviat un revulsiu i suport a les esferes professionals de metges, mestres i higienistes compromesos amb l’organització d’activitats físiques perquè s’organitzessin colònies escolars, excursions i escoles a l’aire lliure. Una resposta a aquesta demanda va ser la creació i posada en pràctica per l’Estat l’any 1910 (Anònim, 1910; Rodríguez, 2009) dels Sanatoris marítims Nacionals de Oza (La Corunya) i Pedrosa (Santander).

Els exercicis físics i esportius

En aquest apartat analitzem tres articles i dues notícies. En els primers s’enalteix l’encert de triar el joc com a instrument de desenvolupament físic des de les primeres edats. Per contra, es van inserir en el BSPN dues informacions que entenem com a errònies, en desaconsellar el ciclisme en els nens i joves i els salts amb la corda de les nenes, afirmant-se sobre aquest tema els

perjudicis que implicaven la pràctica d’aquests esports per a la salut.

Ballesteros (1891), en una notícia titulada “Higiene de la infància”, exposava un conjunt de recomanacions pràctiques per a les mares amb els seus nadons de poca edat. Censurava l’ús de caminadors, cadires i cercols de vímet i recomanava deixar durant diverses hores al dia els nens en una habitació buida perquè es lliuressin a exercicis lliures espontanis i jocs, sense mobles perillosos que els envoltessin. L’exercici diari era fonamental per a un desenvolupament físic dels més petits.

El mateix any es recullen en el BSPN tres lliuraments de la Conferència dictada en la Societat Espanyola d’Higiene pel soci Valera Jiménez (1891). S’hi destacava la importància del desenvolupament del joc en els nens de poca edat. Sobre aquest tema, s’afirmava que el joc era una llei de la naturalesa infantil i com a tal havia de respectar-se i fomentar-se. No solament afavoria el desenvolupament físic sinó que era una gimnàstica física, que dotava els músculs de vigor, destresa i flexibilitat en el cos. En la mateixa línia, pel que fa a relacionar el joc amb l’exercici físic, José Bonet (1900) afirmava que els millors jocs a l’aire lliure eren els que col·locaven en moviment l’organisme del nen, els que constituïen una gimnàstica natural, sense regles ni preceptes. L’instint aconsellava sàviament el desenvolupament orgànic del nen, donant-se satisfacció completa amb els exercicis que en els jocs es procurava. L’esplai en grans espais amb alegria faria renèixer les il·lusions, apareixent nous impulsos i ressorgint amb vitalitat noves energies.

Pel que fa als esports infantils, va aparèixer un curiós article d’un doctor (Corral i María, 1897) en el qual criticava la Sociedad Velocipédica infantil madrilenya per promoure el ciclisme des d’edats primerenques. L’entitat madrilenya organitzava tots els caps de setmana cursos, reunions i carreres amb la intenció de divulgar aquest esport entre totes les edats. A més, s’impartien cursos per aprendre a muntar diversos models de bicicletes. El doctor exigia a la Societat ciclista que no admetés a menors de 15 anys. Afirmava que si es practicava abans s’ocasionaven curvatures dels ossos, desenvolupament exagerat dels músculs, desviacions de la columna vertebral i un sense fi d’alteracions que eren nocives per al desenvolupament orgànic dels nens. Aconsellava l’ús i pràctica del ciclisme des dels 15 als 50 anys. És evident que la pràctica d’aquest esport de forma moderada a edats primerenques no produeix cap problema físic ni un desenvolupament anormal del cos.

En una notícia reproduïda de la revista femenina *La Última Moda*, Valmont (1898), prenent les paraules d'un doctor francès com a seves, sostenia que els exercicis de salt de la corda que realitzaven les nenes eren perillosos per a les joves. Aquest esport no el recomanava, ja que afectava negativament les articulacions del tòrax i abdomen, provocant problemes gàstrics i respiratoris. Mantenia que els salts violentaven la respiració de les joves, sent perjudicial per al desenvolupament normal de les noies. En aquests anys, la dona no estava en igualtat de condicions amb l'home i en gran part de la societat es disposava de la imatge vuitcentista basada en la idea que el futur de la dona passava per: ser bona mare, atendre la casa i els fills i ser fidel esposa. Aquesta errònia imatge social de la dona canviaria lentament al llarg del xx.

Conclusions

En l'estudi constatem que a les pàgines del BSPN es van inserir diferents notícies a favor de la creació d'una escola de formació de professors en gimnàstica. Inclusive, el vicepresident de la Sociedad Protectora de los Niños va participar en l'elaboració d'una ponència per sol·licitar l'aprovació per part de les Corts espanyoles d'un centre específic de formació en gimnàstica. Els autors que van publicar en el BSPN es van alinear amb els sectors més reformistes de l'època, sol·licitant el reconeixement legal de l'educació física com a disciplina acadèmica. Per diverses notícies de l'època, hem d'afirmar que els treballs de la Sociedad Protectora de los Niños eren coneguts en amplis sectors de la societat madrilenya.

Des del BSPN es va criticar de forma reiterada la creació dels batallons infantils, destacant que no eren un mitjà de desenvolupament corporal, sinó militar i per a general *divertimento* de molts i econòmic d'uns pocs. Amenitzar festes i revetlles madrilenyes amb desfilades de nens i nenes en formació militar, ni era pedagògic ni desenvolupava l'aspecte físic, es trobava en línia amb allò que defensaven els corrents educatius renovadors del moment.

El pedagog Pedro de Alcántara García va publicar infinitat d'articles defensant la reducció de l'intel·lectualisme a l'escola i l'augment de la formació del cos a través de la higiene, els jocs i els exercicis físics i gimnàstics. El BSPN va ser un dels trampolins on Alcántara abocava les seves crítiques a la instrucció en favor d'una educació integral que arribés a tots els nens espanyols.

Els jocs i l'esplai en plena llibertat dels nens, des de curtes edats, es va plasmar en diversos articles del BSPN com a recomanació per a pares i mestres. Els errors d'alguns autors en advertir que la pràctica d'alguns esports en les dones era contraproduent per al seu desenvolupament físic van ser el resultat de les actituds gens feministes que relegaven a la dona a un segon pla. Per concloure, és necessari afirmar que el BSPN va ser un important instrument d'informació, malgrat la percepció pessimista que la infància estava abandonada, per introduir els exercicis físics com alguna cosa inherent a tot procés educatiu. L'endarreriment i l'escassa cultura que patia el nostre país en l'època d'entre segles, al costat de la desconfiança i prejudicis cap al sector públic, es van anar superant lentament en el transcurs del segle xx.

Conflicte de interessos

Cap.

Referències

- Alcántara García, P. de (1889). Educación e instrucción. La educación de los niños. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (102), 200-201.
- Alcántara García, P. de (1898a). Llamamiento. *La Escuela Moderna* (88), 5-6.
- Alcántara García, P. de (1898b). Llamamiento. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (208), 2-4.
- Anòmin (1881). Estatutos. Título Primero. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (1), 7-8.
- Anòmin (1884). El Protector de la Infancia. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (40), 55.
- Anòmin (1885). Bibliografía. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (55), 111-112.
- Anòmin (1887). Madrid. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (77), 68.
- Anòmin (1890). El batallón infantil. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (111), 340-341.
- Anòmin (1891). Espectáculo inmoral. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (118), 451-452.
- Anòmin (1895). Los batallones infantiles. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (173), 7.
- Anòmin (1910). Real Orden de 14 de maig de 1910 del Ministeri de la Governació. Suplement a *La Escuela Moderna* (XX), 706-707.
- Ballesteros, F. F. (1891). Higiene de la infancia. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (122), 521.
- Becerra, M. (1881). Proposición de Ley presentada al Ministerio de Fomento. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (12), 181-182.
- Bonet y Costas, J. (1900). Lo que deben ser. Los juegos de los niños. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (234), 2-4.
- Corral y María, M. (1897). El ciclismo en la infancia con relación a la salud. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (197), 6.
- De la Huerta, J. (1892). Sensible fracaso. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (140), 98-100.

- Doctor Fausto (1892). En favor de los niños. Con motivo de un proyecto de Congreso de protección a la infancia. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (136), 68-69.
- Martínez Navarro, A. (1995-1996). Datos para la historia de una iniciativa fallida: la Escuela Central de Gimnástica. *Historia de la Educación* (XIV-XV), 125-149.
- Ministeri de Foment (1883). Llei. Escola Central de Gimnàstica. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (29), 67-68.
- Ministeri de la Governació. Consell Superior de Protecció a la Infància (1908). *Leyes y disposiciones vigentes de protección a la infancia*. Madrid: Imp. del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús.
- Nadal, L. (1887). Discurs pronunciat en la sessió inaugural de la Sociedad Protectora de los Niños de Cádiz, San Fernando. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (73), 7-10.
- Rodríguez Pérez, J. F. (2009). La protección a la infancia en España. Ayer y hoy. A J. L. Hernández, L. Sánchez & I. Pérez (Coords.), *Temas y perspectivas sobre educación. La infancia ayer y hoy* (pàg. 29-43). Salamanca: Globalia Ediciones ANTHEMA
- Societat Protectora dels Nens (1883). Consell de Patrons. *Estatutos. Reglamento de la Comisión Ejecutiva. Bases para la organización de las Juntas Delegadas. Varios acuerdos*. Madrid: Tipo-Litografía de Luis Mª Castillo.
- Valera Jiménez (1891). Consejos a las madres. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (122), 518-520 (125), 565-568 (126), 586-587.
- Valmont, B. (1898). Crónica. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (210), 6-8.
- Vincenti, E. (1894). Circular. *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños* (160), 3-5.
- Zorrilla Sanz, P. P. (2002). L'Escola Central de professors de gimnàstica (1887-1892). *Apunts. Educació Física i Esports* (69), 6-16.